

Lubomír Nový

Sociologická revue jako signum temporis

V myšlenkové kultuře, ve společenských vědách a umění třicátých let, představuje Sociologická revue (dále jen SR) "signum temporis" v trojí smyslu: je specifickým produktem této doby, jejím známkou i spolutvůrcem.

Specifičnost časopisu jako produktu, znaku a spolutvůrce je dána souborem několika komponent: 1. Jde o odborný sociologický časopis, a proto sleduje události sub specie vnitřních atributů tehdejší normy, spojované s vědou o společnosti. 2. Profil časopisu utváří jedna skupina sociologů, sama vnitřně diferencovaná jako skladba svébytných sociologických osobností (Bláha, Chalupný, Fischer ad.). 3. Tato skupina není mluvčím celé československé sociologie, nýbrž je sama jednou z komponent na mapě sociologického myšlení té doby u nás.

Navzdory těmto specifičnostem (a s přihlédnutím k nim) možno koncipovat analýzu SR jako nástroj rekonstrukce obecnějšího obrazu sociokulturní reality třicátých let skrze jedinečné a zvláštní, a to tím spíše, že se samotný vznik a předválečný zánik časopisu přesně kryje s vymezeným obdobím, jež je předmětem našeho zájmu (1930-1940).

Naše poznámky jsou jistou selekcí, tj. vybíráme - jak už to v historii bývá - nejen aspekty z hlediska SR "o sobě", ale především z hlediska SR "pro nás".

1. K otázce vzniku SR bych zde uvedl několik pasáží z dosud neuveřejněných dopisů A. Bláhy J. L. Fischerovi, v nichž Bláha soustřeďuje pozornost na kvalitu časopisu, na jeho živost a aktuálnost. V dopise

z 28. 9. 1929 sice projevuje starost o finanční prostředky, ale za hlavní problém považuje "u d r ž e t časopis či sborník d o b r ý m i českými příspěvky. /.../ Nerad bych, aby to byla kožená věc. Vedle vážné teorie chtěl bych i aktuality, živý vztah k současným praktickým problémům".

Založení časopisu nemíní Bláha jako ozvláštnění "Brna", usiluje zpočátku také o spolupráci s "pražskými" sociology. "Mám za to, že v zájmu věci a v zájmu korektních způsobů bychom měli pro revue pozvat ke spolupráci všechny pražské, tj. Král, Foustka, Škrach, dr. Kohn, Modráček. Chalupný míní, že by se měla nabídnout Foustkovi speciální rubrika: sociální patologie a podobně i Královi. Ať ukáží, budou-li chtít spolupracovat./.../ Napište mi, možno-li ihned, co soudíte o pozvání v š e c h pražských. Běží mi o to, abychom zachovali vědecké dekorum a nepochybovali ukvapenou výlučností. Nejde o nás, o osoby, jde o revue. Tak napište upřímně. Ale dříve rozvažte." (18. 12. 1929)

Vždy také kladl důraz na kolektivní řízení revue, na dělbu práce (i když samozřejmě zůstával vůdčí osobností). "Proč píšete 'o V a š í sociol. revue' ? Snad o 'naší' - či ne? /.../ Představoval jsem si organizaci revue tak, že každý z nás tří si vezme na starost určitý úsek, v němž bude samostatným redaktorem, sám si opatřovat články, referáty, mít v evidenci jeho úplnost, sám si poukazovat honoráře at. Sám jsem si chtěl vzít sociol. mravů, výchovy, venkova, města (event. obecnou sociologii). Nesouhlasil byste s tím tak? A co byste sám obsadil? Rozmyslete si to a napište mi prosím." (16. 2. 1930)

Bláha sám psal a referoval velmi intenzivně, ale měl vždy na mysli kvalitu a rozdělení úkolů, které se časem měnilo a do okruhu spolupracovníků se včlenovali postupně další a další: kromě Chalupného a Fischera to byl Václavek, ze slovenských sociologů A. Štefánek, z nejmladších - Ludvík Svoboda, Antonín Obrdlík a Bruno Zwicker.

Bláha se na základě svého postavení a vlivu snažil podepřít časopis i nejvyššími autoritami. Již 18. 12. 1929 píše Fischerovi: "Pozvu zvláštním dopisem též Masaryka a Beneše, resp. požádám je o příspěvek do l. čísla". Beneš (tehdy ministr zahraničí) skutečně do úvodního čísla napsal úvahu o programovém zaměření časopisu. Mělo by se zdát, že tím SR vysloveně hájila vládní, "hradní" politiku. Bláha měl pochopitelně blízko k Masarykovým názorům a jeho republikánskému programu a pro českou sociologii byli Masaryk a Beneš nejen politiky, ale také představiteli odborné sociologie. Uvidíme však také, že SR tlumočila řadu názorů a poskytovala prostor pro sociologické analýzy, které šly daleko za hranice "oficiálních" koncepcí.

2. Celková struktura SR prozrazovala široký záběr, sledoval se i život kulturní, problémy školství, osvěty, výchovy, ale vždy zpravidla ze specifického hlediska odborné sociologie. Revue pečovala o to, aby postihla celý rejstřík tehdejší sociologie obecné, všech sociologií odvětvových, bohatství informací o zahraniční sociologii i naše domácí společenské problémy. Přispěla tím vlastně navíc také ke konstituování některých odvětvových sociologií u nás anebo k nim alespoň poskytla impulzy. Aniž bychom podlehli svodům regionálního patriotismu, považujeme za oprávněné tvrdit, že SR představovala na svou dobu odborný sociologický časopis, který snesl evropská měřítka a současně byl pevně zakotven v naší sociální skutečnosti.

Z hlediska generálního profilu je zajímavé, jak se v časopise dost zřetelně rýsují tři generační skupiny tehdejších tvůrců a spolupracovníků revue. Seřazujeme je podle roku narození a podle věku dosaženého v roce 1930:

a) A. Štefánek (1877)	53 let
In. A. Bláha (1879)	51
E. Chalupný (1879)	51
b) J. L. Fischer (1894)	36
B. Václavěk (1897)	33
c) L. Svoboda (1903)	27
O. Blažek (1903)	27
A. Obrdlík (1905)	25
B. Zwicker (1907)	23

Pohyb těchto generačních skupin i osudy jednotlivců zrcadlí složitosti vývoje. Jsou též - "signum temporis".

Bláha, Chalupný a Štefánek zráli ještě v období před první světovou válkou, reprezentují meziválečnou republiku a po roce 1948 odcházejí do důchodu (což se zhruba kryje s obdobím přerušení vývoje sociologie v letech 1949-1960). A. Obrdlík odchází s nástupem fašismu trvale do zahraničí. Ostatní představují orientaci marxistickou, levicovou, vyhraněněji sociálně kritickou: část z nich zahyne v koncentračních táborech nebo je popravena (Václavěk, Blažek, Zwicker), zbývající se zapojují do výstavby poválečné myšlenkové kultury u nás (Fischer, Svoboda).

Po t é m a t i c k é stránce reagoval časopis na naléhavé problémy doby:

a) V reakci na hospodářskou krizi se rozvíjela sociologie práce, nezaměstnanosti, kladly se otázky sociálního plánování, probíhalo konstituování sociologie práce - od soustavného zájmu o anglosaskou produkci (Obrdlík a Zwicker, který se problematice práce věnuje již od studentských let

a v doktorské disertaci) přes terénní výzkum mezi nezaměstnanými (B. Zwicker: K sociologii nezaměstnanosti ¹) až po intenzifikaci sociálně kritických interpretací a rostoucí zájem o společenský vývoj v SSSR, o možnosti sociálního plánování v socialistické společnosti (Zwicker).

b) Pěstuje se sociologie kultury, zvláště literatury, objevují se i počátky sociologického rozboru nového jevu - sociologie hromadných sdělovacích prostředků. Sem patří především činnost B. Václavka, který v SR vede oddíl o sociologii umění, snaží se konstituovat marxistickou sociologii kultury (literatury) a vyrovnat se jako marxista s literárněvědním strukturalismem.

Bláha do tohoto procesu vstupuje zajímavým způsobem. Právě v SR ² reaguje na Mukařovského práci Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty. Jaký význam tomu přikládá, je patrné i z toho, že k referátu L. Svobody připojuje (což je poněkud nezvyklé) vlastní rozsáhlý dodatek s touto ústřední myšlenkou: Mukařovský postupuje v literární vědě obdobným způsobem jako Bláha ve své obecné sociologické teorii "kritického realismu" a "federativního funkcionalismu". "Když sledujeme vývojovou dráhu myšlení Mukařovského od jeho rozboru Máje přes rozbor Polákovy Vznesení přírody až k této knížce, vidíme, že čím dále tím pevněji zakotvuje v pojetí strukturalistickém, jež znamená plodnou syntézu mezi dvěma krajnostmi, krajním estetickým formalismem, který autonomní umělecké dílo příliš izoluje do vzduchoprázdného prostoru, a krajním sociologismem, který by chtěl na uměleckém díle, nechávaje se ztráct jeho vnitřní autonomnosti, vše vysvětlovat zásahy z vnějšku. Toto strukturalistické stanovisko také plně odpovídá vyrovnanému myšlení sociologickému, jež my v sociologii nazýváme kritickým realismem."

c) Velká pozornost se věnuje sociologii výchovy, školství, morálky jako tradičním problémům, zděděným již z doby Rakousko-Uherska (a z celé tradice reformačního, obrozeneckého a národně osvobozenecského hnutí) a akcentovaným v nových podmínkách, jež nastaly po získání naší státní samostatnosti. Zde, v SR, je zvýrazněn širší sociologický záběr, vyplývající mimo jiné z nové institucionalizace těchto oblastí v ČSR a předznamenávající konstituci speciálních sociologií vzdělání, výchovy a morálky. V revui byla tato problematika nesena zejména osobností Bláhovou, ale nejen jí: úzce souvisela také se silným "učitelským" zázemím časopisu a ovšem - s celým Bláhovým pojetím angažované sociologie a jejího spojení s praxí.

d) Tím spíše lze totéž říci o oblasti sociologie politiky, zejména sociologie národa, o tématu, které by vlastně v našem výčtu mělo zaujímat první místo. Jde nejen o oblíbené téma zejména E. Chalupného, ale všeobecně

o problematiku spjatou se samotným vznikem samostatné republiky, s jejím rozporným vývojem, s narůstajícími sociálními a národnostními konflikty a se zvyšujícím se ohrožením republiky ze strany fašistického Německa.

O významu sociologie politiky a národa výstižně píše Bláha ve své stati o současné české sociologii.³ Toto hledisko také sleduje v SR: "Jelikož se národní život se svým novým politickým a právním postavením zásadně změnil, dozrávalo poznání, že nevystačíme s myšlenkami a pojmy, do nichž jsme se snažili sevřít náš méně složitý život před převrácením a po něm, nýbrž je nezbytné naplnit jej novým obsahem a přizpůsobit nové, složitě společenské skutečnosti", a tak se znovu přezkoumávaly "pojmy vlastenectví, pokroku, demokracie, státnosti, vůdcovství a zvláště pojem národnosti".

Z okruhu přispěvatelů SR sem patří vedle prací Chalupného studie Bláhovy, Štefánkovy, Fischerovy a mnoho jiných. Z nich vystupuje do popředí antifašistické zaměření, téma tzv. krize demokracie, antikapitalistické koncepce. Na bezprostřední hrozbu fašismu reaguje monotematické číslo SR o úloze lidu a po celou dobu třicátých let se věnuje trvalá a rostoucí pozornost vývoji v SSSR, sovětské společenské vědě, marxismu, zejména v bohaté referenční činnosti L. Svobody, který v SR vedl oddíl Teorie socialismu.⁴

4. A tak se na specificky sociologické půdě utvářela zajímavá mapa teoreticko-metodologické a ideové diferenciace.

Nadále se věnuje čelná pozornost ideovým představitelům republiky, zejména osobě Masarykově. Podporuje to nejen osobní zaměření Bláhy a velké části tvůrců SR, ale působí tu dobové klima a silné vnější podněty, jako jsou Masarykova životní jubilea a jeho úmrtí.

Rozvíjejí se intenzivní kontakty se západoevropskou sociologií, inspirované zpočátku osobními styky Bláhy, Chalupného, později i J. L. Fischera a nejmladších spolupracovníků. Roste zájem o sociologii americkou (Obrdlík, Obrdlíková).

Zvláštní pozornost se věnuje sociologii "slovanské", přesněji sociologii v zemích střední Evropy a na Balkáně (Polsko, Jugoslávie, Rumunsko - v posledním případě zejména díky úzkým Bláhovým kontaktům s bukurešťskou školou Gustiho) a v tomto rámci je ve značném rozsahu zastoupena i produkce sovětská a - šířeji - marxistická (jedním z vnějších projevů i oživení tohoto zájmu byly cesty spolupracovníků SR B. Václavka, L. Svobody, B. Zwickera do Sovětského svazu.

Ve vztahu k Masarykovi ozývají se na stránkách SR i hlasy kritické

(J. L. Fischer), převažuje věcný a odborný přístup k Masarykovi, formulace vztahu k němu je stále více ovlivňována eskalací ohrožení republiky a vytvářením široké antifašistické fronty. Je zajímavé, že při tak velké autoritě Masarykova jména je v SR počet článků a recenzí z oblasti "masarykian" mnohem nižší než počet statí a referencí o marxismu a společenských vědách v SSSR (a to i v letech Masarykových jubileí, např. v roce 1930 - 5:11, v roce 1935 - 9:18).

5. Za hlavní "signum temporis" považujeme - a k tomu nás vede istudium SR - p ř e s k u p e n í f r o n t pod vlivem vývoje ekonomické a politické krize v ČSR a hrozby fašismu, kdy se formuje jednotná protifašistická fronta, sílí pozornost k marxismu, tříbí se názory, objevují se nadějně tendence k překonání zjednodušujících a sektářských koncepcí marxismu (tak je např. pochopena i Stalinova kritika "mechanistů", např. ve Svobodově práci Filozofie v SSSR z roku 1936), společenských věd, sociologie kultury, kulturní politiky, a v některých oblastech se tu dosahuje významných výsledků (např. v otázkách hodnocení Šaldy, kritiky kapitalismu a hranic jeho politického systému, vztahu mezi marxismem a strukturalismem, precizace vztahů mezi národnostní a sociálně třídní komponentou naší společnosti atd.).

Příznačný je z tohoto hlediska Václavkův příspěvek do sborníku Morava Arne Novákovi (1941), snad Václavkova poslední publikace před jeho zatčením. Václavěk konstatuje, že navzdory vzájemnému sporu mezi "modernismem" a "tradicionalismem" (odehrávajícímu se na pozadí sporu Šaldy s Novákem) došlo pod tlakem událostí "časného jara 1938" k významným přesunům: "Hory a doliny se počaly vyrovnávat. Rozpory ustoupily do pozadí, zbyl společný zájem na udržení kulturní tvorby a jejích podmínek./.../ Nováka přivedl k sociologické metodě jeho tradicionalismus, nás něš světový názor". A tak by se náš závěr o vytváření jednotné fronty dal označit názvem Václavkovy statí jako "Požehnaný svár".

Tyto náznaky plodně vyvrcholily ve společném boji proti fašismu, v myšlence Národní fronty, ve vnitřním růstu prestiže marxismu i v jeho zařazení do kontextů moderní domácí i světové myšlenkové kultury.

1. Srov. Zwicker, B.: K sociologii nezaměstnanosti. SR V, 1934 a SR VI, 1935.
2. Viz SR VIII, 1937, č. 1-2, s. 243-246.
3. Bláha, In. A.: Der gegenwärtige Stand der tschechischen Soziologie. Slavische Rundschau.
4. Srov. Nový, L.: Ludvík Svoboda jako marxistický sociolog. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity B 36 (1989).